

המכללות צמחו, מספר מקבלי התארים עלה, אך הפערים בחברה הישראלית לא הצטמצמו

רפורמת המכללות הובילה לעלייה במספר בעלי התארים, אך הביאה גם לירידת הערך של התואר - כך עולה משורה של מחקרים • הסיכוי של צעירים למוביליות חברתית, נמוך גם בעידן המכללות • התרומה החשובה של הרפורמה: יותר ויותר צעירים שהם דור ראשון להשכלה גבוהה מגיעים לאקדמיה • כתבה שלישיית בסדרה / עמרי זרחוביץ'

הכנסה לפי סוג השכלה ותחום לימוד

הכנסה חודשית חציונית, גילאי 30-33, גברים יהודים לא חרדים, 2013 (שקלים)

22,316	תואר במקצועות הייטק מאוניברסיטה
19,665	תואר ברפואה
16,880	תואר במקצועות הייטק ממכללה אקדמית
14,389	תואר במקצועות פרופסיונליים מאוניברסיטה
13,964	תואר במדעים מאוניברסיטה
11,944	תואר במקצועות פרופסיונליים ממכללה אקדמית
11,742	דיפלומה ממה"ט במגמות הליבה
11,300	תואר במדעי הרוח מאוניברסיטה
10,120	דיפלומה ממה"ט שלא במגמות הליבה
10,064	תואר ממכללה אקדמית לחינוך
9,949	תואר במדעי הרוח ממכללה אקדמית
9,328	תעודת בגרות, ללא תעודה על-תיכונית
8,977	התחילו מסלול מה"ט אך לא סיימו
7,502	ללא תעודת בגרות

*מה"ט = המכון הממשלתי להכשרה בטכנולוגיה ובמדע מקור: למ"ס

כשירן מדימונה או עבדאללה מנצרת סיימו את הצבא או בית ספר תיכון בשנות ה-80 ויצאו לשוק העבודה, בסכורות גבוהה שערי האוניברסיטאות היו סגורים בפניהם. לילדים שלהם, שנמצאים היום באותו מצב, כבר יש אפשרות אחרת - קרוב למחצית מהצעירים הולכים ללמוד באוניברסיטאות ובמכללות, פרטיות וציבוריות. בשני העשורים האחרונים, הנגישות להשכלה גבוהה בארץ עלתה וישראל הפכה להיות אחת המדינות עם מספר בעלי התארים הגבוה ביותר, אך האם הילדים של שירן ועבדאללה יצליחו לשפר את מצבם הכלכלי ביחס להוריהם? האם רפורמת המכללות הגשימה את אחד היעדים המרכזיים שלה - להגדיל את המוביליות החברתית?

יש קונצנזוס רחב על כך שהרפורמה הגשימה את מטרתה. אף אחד לא סבור שהמציאות שבה שערי האוניברסיטאות סגורים לחלק גדול מהאוכלוסייה היא לגיטימית. אולם אף אחד גם לא צפה את הנהירה הגדולה לאקדמיה שהגיעה בעקבות הרפורמה, עד כדי כך שבמוסדות מסוימים ואצל חלק מהסטודנטים הידע וההון האנושי אינם המטרה, אלא עצם קבלת התואר. האם יכול להיות מצב שבו הנגישות להשכלה גבוהה עלתה, אך מצבם של הבוגרים לא השתפר? בהחלט כן. ההסבר לא יפתיע אף אחד שחי במדינה הזאת: לפי החוקר יוסי שביט מאוניברסיטת תל אביב, מצב של "אינפלציית תעודות" או "השכלת יתר" גורם לשחיקת הערך הכלכלי של ההשכלה. כלומר, ככל שיש יותר תארים בשוק, והם פחות נדירים וסלקטיביים, כך התעודה שווה פחות. לפי מחקר של שביט שפורסם בשנה האחרונה, זה בדיוק מה שקרה בישראל. לא רק זאת, במחקר אחר של שביט מהשנה האחרונה הוא מראה כי שוויון ההודמוניות לקבלת תואר אינו השתפר ב-25 השנה האחרונות בעקבות רפורמת המכללות, כלומר הפערים בין הקבוצות השונות בהסתברות שלהן להגיע

לאקדמיה לא הצטמצם. איך זה קרה? אמנם הנגישות להשכלה גבוהה כביכול גדלה, אך גם נרשם גידול משמעותי באי-השוויון הכלכלי, ונפגעה היכולת של בני השכבות החלשות יחסית להתחרות בשכבות החזקות.

"יש חלוקה גיאוגרפית ומעמדית מובהקת"

השכלה היא אחד האמצעים לצמצם אי-שוויון. קיימת חשיבות גדולה לאפשר לבן אדם להתפתח בהתאם ליכולותיו ורצונותיו, באופן מנותק מהרקע החברתי-כלכלי שבו גדל. בישראל עדיין יש קשר בין הרקע של אדם לגורלו, בין השאר בגלל מערכת החינוך. לפי מחקר של הכלכלן הראשי במשרד האוצר, שפורסם לפני כשנה, הסיכוי של אדם לעלות בסולם הסוציו-אקונומי מהחמישון הכי נמוך לחמישון

הכי גבוה עומד על 10% בלבד. עם זאת, המוביליות בישראל לא נמוכה, והיא ממוקמת חמישית מתוך 23 מדינות שהוצגו במחקר. מוביליות נמדדת ביחס שבין שכר הילדים לזה של הוריהם, ובאוצר ציינו כי מדובר בנתון חריג ביחס לאי-השוויון הגבוה שיש בישראל. ההשערה שלהם הייתה כי ההסבר נעוץ בעובדה שישראל היא מדינת הגירה, וילידים קל יותר להסתדר במדינה חדשה בהשוואה להוריהם. עם זאת, אי-אפשר להתעלם מנתון בולט אחד במחקר של האוצר - ההסתברות של אדם מהחמישון העליון להישאר במצבו הכלכלי המצוי עומד על 33%.

הסבר, לפחות חלקי, לקושי של אדם לשפר את מצבו הכלכלי אפשר למצוא במחקר נוסף של האוצר. המחקר עסק בקשר בין המעמד הכלכלי ובין

הנגישות לתארים בתחום ההייטק באקדמיה, שהם מקצועות שבהם התשואה להשכלה היא הגבוהה ביותר, ולכן המחקר מלמד אותנו גם על הסוגיה בכללותה. לפי המחקר, צעירים בעלי יכולות מתמטיות גבוהות - ציון כמותי של 120 ומעלה בפסיכומטרי - יפנו ללימודי הייטק בלי תלות למצבם הכלכלי של הוריהם. אולם הבעיה היא שלב אחד אחורה: כ-80% מאלו שמקבלים ציון כמותי גבוה הם ילדים להורים מהחציון העליון. כלומר, יש קשר ישיר ומובהק בין המוכנות האקדמית למצב סוציו-אקונומי. בהינתן שרף הקבלה באוניברסיטאות גבוה מזה שבמכללות, אי-אפשר להתעלם מחוסר השוויון הקיים במערכת ההשכלה הגבוהה.

"האתגר שיש למדינה הוא לגרום לכך שיגיעו למערכת ההשכלה הגבוהה

צילום: גנצור תומר

טקס קבלת תארים באוניברסיטת חיפה, 2018

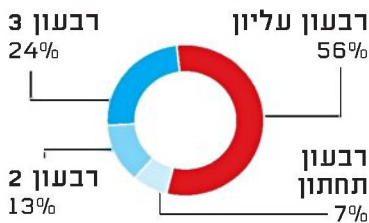
לשאול מנין המועמד ללימודים בא, אלא לאן הוא יכול להגיע". מחקר של רינת ארכיב-אלישיב ואברהם יוגב שפורסם בשנה שעברה, מצא כי רקע סוציאקונומי גבוה ממשיך לסייע משמעותית בקבלה למוסדות להשכלה גבוהה. סטודנטים שהוריהם אקדמאים ורמת החיים של משפחתם גבוהה, נוטים להשתלב באוניברסיטאות העילית – האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב והטכניון. לעומת זאת, סטודנטים שהוריהם בעלי השכלה נמוכה יותר נוטים להשתלב במכללות הציבוריות והפרטיות.

לגבי הסטודנטים המזרחים, שלפני הרפורמה נגישותם להשכלה הגבוהה הייתה מוגבלת במיוחד, מעלה המחקר כי הם לומדים פחות באוניברסיטאות היוקרתיות, ויותר במכללות. עם זאת, אם מנטרלים את הרקע הלימודי ואת הפרופיל הסוציאקונומי, רואים כי ידם על העליונה באוניברסיטאות ייעודיות – אוניברסיטאות בר אילן, חיפה ובן גוריון, שכוונו לאוכלוסיות מסוימות או לאזורים מסוימים. לפי הערכות, המשמעות היא שקיים צמצום מסוים בפערים.

אולם אם מסתכלים על אוכלוסיות אחרות, התמונה שונה: בעבור סטודנטים ערבים וסטודנטים מרקע סוציאקונומי נמוך המכללות האקדמיות מהוות מעין תקרת זכוכית, ולא קרש קפיצה. רבים מהם לומדים במכללות להוראה, ולפי

הפסיכומטרי: מבחן לאוכלוסיות חזקות

גברים יהודים בעלי ציון כמותי גבוה מ-120, לפי שכר הורים

מקור: הכלכלן הראשי במשרד האוצר

להוסיף גם את העובדה כי קיים קשר ישיר בין השכלת ההורים להשכלת הילדים, וזהו מעגל שצריך לשבור. המכללות הצליחו בכך בצורה משמעותית, אך זהו עדיין אתגר גדול.

הרקע המשפחתי עדיין פקטור מרכזי

"האם ההסתמכות על ציוני פסיכומטרי ובגרות אין בה כדי לשעתק פערים מבניים בחברה?", שואלת רקטור המסלול האקדמי במכללה למינהל פרופ' ארנה בן-נפתלי, "אנחנו יודעים שבישראל וארה"ב הפער בין סטודנט ערבי ליהודי או שחור ללבן עומד על יותר מ-100 נקודות וברור לנו לטובת מי הפער. אז מה זה אומר? שמי שתיכנן את מערכת ההשכלה הגבוהה רק לאלו שמציגים נתונים גבוהים כיוון לאלו שמגיעים ממקומות הגמוניים. לא צריך

סטודנטים עם יכולות זניוק גבוהות יותר וזה בכלל קשור למערכת החינוך עצמה, מהגנים ועד בתי הספר. אנחנו רואים שישנו ריכוז של סטודנטים במכללות שמגיעים מבתי ספר פריפריאליים עם נתונים פחותים מאלו שמגיעים לאוניברסיטאות. החלוקה היא גאוגרפית ומעמדית מאוד מובהקת. זה אינדיקציה להיעדר שוויון הזדמנויות אמיתי במערכת החינוך בכללותה", אומר ח"כ יוסי יונה (המחנה הציוני), שחבר גם בוועדת החינוך של הכנסת. לפי המחקר של האוצר, קיימת

השפעה של שכר ההורים גם על הסיכוי לסיים את התואר, אך נראה שלמוכנות האקדמית יש את ההשפעה הגדולה ביותר. הקשר בין מעמד סוציאקונומי לציון הכמותי אינו מפתיע – עד שמשרד החינוך החל בשנים האחרונות לעודד לימודי 5 יחידות במתמטיקה, היו יישובים שלמים כמו שלומי ולוד שלא הייתה בהם ולו כיתה אחת ברמה הגבוהה. בכלל, משרד החינוך מנהיג תקצוב דיפרנציאלי לפי מצב סוציאקונומי של ברמה חלקית, וגם זה רק בשנים האחרונות, וברשויות מקומיות חזקות יש גם תוספת תקציבית לחינוך. משמעותית שמופנית לחינוך. כל אלו מובילים לכך שהמיומנויות של תלמידים מיישובים חלשים הן נמוכות יותר ולכן גם המוכנות האקדמית שלהם נמוכה יותר. מערכת ההשכלה הגבוהה רק משכפלת את הבעיה ומרחיבה אותה. לכך ניתן

החוקרים, הם רואים בכך לעתים גם כ"ברירת מחדל".

תואר ראשון כאיתות למעסיקים

ב-25 השנים האחרונות חל שינוי אדיר גם באתוס בחברה הישראלית לגבי הצורך בתואר וגם בתפישה של מעסיקים בשוק העבודה – תואר ראשון הוא מצרך מבוקש כרי להצליח בחיים, או לכל הפחות כרי לשמור על רמת חיים נאותה. ההחלטה ללכת ללמוד יכולה להיות איתות למעסיקים או לאנשים אחרים על הכישורים שלך, או שהיא מהווה החלטת השקעה – שלוש שנים מהחיים שבהן אתה משקיע לטובת משכורת גבוהה יותר לאורך זמן, שככל הנראה תעלה בהדרגה, ותבוא לידי ביטוי גם בפנסיה גבוהה יותר.

"רוב המכללות מסובסדות מאוד בככרות, וכששכר הלימוד מאוד נמוך, או אנשים הולכים ללמוד", אומר ד"ר אורי כץ, כלכלן מפורום קהלת שפרסם מחקר על עודף השכלה בישראל. "סיבה נוספת היא חברתית, יש הרבה אנשים שרוצים ללמוד תואר כי לא נעים להם בלי תואר. אני מכיר מישהו שירש עסק מצליח של ההורים שלו והלך לעשות תואר כי בנות לא רוצות לצאת איתו. עובד במגזר הציבורי הולך ללמוד כי זה מאפשר לו לעלות בדרגות השכר", הוא אומר.

ההשקעה – זמן, מאמץ וכסף – הם תוצאה של החלטה, בהתאם לתשואה שהאדם מצפה לה. "קשה להראות תשואה להשכלה בזמן אמת, כי אתה לא יכול לשלוט ביכולות של אדם. אתה לא יודע אם הוא מרוויח יותר בגלל התואר או כי הוא חרוץ. לכן נראה תשואה חיובית להשכלה אפילו אם מוסד הלימודים הוא חסר ערך. יש תכונות כמו התמדה או יכולת פסיכולוגית להתמודד עם קשיים שאנחנו לא שולטים עליהן. זה בטח עדיף מכלום, אבל צריך לזכור שברוב המחקרים אין נתונים מספיק טובים", אומר כץ. באופן כללי, השכר החציוני של בעלי תואר מאוניברסיטה – ממוצע של כל התחומים – עומד על 11.1 אלף שקל, תואר ממכללה אקדמית יספק שכר חציוני של 10,200 שקל, תעודת הנדסאי ממכללה טכנולוגית ותואר ממכללה אקדמית לחינוך יספקו לבוגר שכר חציוני של בערך 8,500 שקל. השכר החציוני של אלו שהשכלתם היא תעודת בגרות הוא 6,800 שקל, ושל אלו שאין להם תעודת בגרות הוא 5,800 שקל. ואולם המידע הזה הוא כללי מדי, מכיוון שקיימת שונות גדולה בין האוניברסיטאות והמכללות, וכן בין תחומי הלימוד השונים – החוקרים זאב קריל, אסף גבע וצ'ליל אלוני ממשד האוצר בחנו את הנושא יותר לעומק וגילו כי השכר של בוגרי אוניברסיטאות אכן יותר גבוה מזה של מכללות, גם אם בודקים לפי תחום – כלומר בוגר תואר בהנדסה מאוניברסיטה יקבל שכר גבוה יותר מבוגרי תואר במכללות.

עם זאת, בוגר תואר בהנדסה ממכללה יקבל שכר גבוה יותר מבוגר של מדעי הרוח מאוניברסיטה. כלומר, היכולת ליהנות ממוביליות חברתית היא לא רק בחירה במוסד, אלא גם במקצוע הנלמד. הדבר הגיוני מכיוון שבמקצועות ההייטק חסרים בוגרים רבים. "גם צעירים עם תנאי פתיחה פחות טובים – ציון פסיכומטרי נמוך יותר וכו' – יכולים

לשפר מאוד את עתידם הכלכלי אם יבחרו בתחום לימוד שבו השכר הצפוי גבוה יחסית", ציינו השלושה במחקר. כץ מפורום קהלת חתן באופן ספציפי את התשואה להשכלה של צעירים עם השכלה עודפת, כלומר עובדים בעבודה שבה לא היה זקוקים לתואר שלהם. המסקנה שלו היא שצעירים אלו לא קיבלו שום פרייה על התואר שלהם, וכי היה עדיף להם לא ללכת ללמוד. פרופ' דן בן דוד מאוניברסיטת תל אביב ומכון המחקר שורש, אומר: "יש פה טעות אופטית של הרבה מאוד אנשים שמזינות אותה המכללות, שאומרות בפרסומות כי לא צריך יותר להחליט בין אוניברסיטה למכללה. זה ממש לא נכון. מישהו מהפריפריה שיכול להתקבל לטכניון, לאוניברסיטת תל אביב או לאוניברסיטה העברית אבל מחליט ללכת למקום קרוב לבית בגלל שכר הדירה הגבוה בערים האלו

כ-80% מאלו שמקבלים ציון כמותי גבוה בפסיכומטרי מגיעים מהחציון הכלכלי העליון. הקשר בין מעמד סוציו-אקונומי לציון אינו מפתיע - עד לאחרונה, היו יישובים שלמים כמו שלומי ולוד שלא הייתה בהם ולו כיתה אחת ברמה של 5 יחידות ללימודי מתמטיקה

עקב פערים במערכת החינוך המיומניות של תלמידים מיישובים חלשים נמוכות יותר ולכן גם המוכנות האקדמית שלהם נמוכה יותר. מערכת ההשכלה הגבוהה רק משכפלת את הבעיה. באופן שבו משרד החינוך פועל כיום, עם תקצוב דיפרנציאלי חלקי, המצב לא ייפתר

וכתוצאה מכך שנאמר לו שהכל אותו דבר – הוא חוסך היום הרבה כסף אבל הוא ישלם ביוקר כל החיים. לא כל תואר הוא אותו דבר, כמו שאפשר לראות בתחומים שבוחרים את התלמידים – למשל במשפטים או בראיית חשבון".

"אני חושב שטוב שפתחו את המכללות וטוב שיש שכבת ביניים בין תיכונים לאוניברסיטאות מחקר ברמה בינ"ל גבוהה – זה מאפשר לעוד הרבה בוגרי תיכון שלא יכלו להיכנס לאוניברסיטאות להיכנס למערכת השכלה הגבוהה. אבל, הסטודנטים צריכים להבין מה שהסקטור הפרטי מבין – שהרמה במכללות היא לא כמו באוניברסיטאות. למשל, בתחום המחשבים, מבחינת הסקטור הפרטי יש רק מועמד אחד על כל שלוש משרות למרות שבפועל מספר הבוגרים הוא מספיק, כי בסקטור הפרטי לא

מתייחסים אותו דבר לבוגרים שחושבים שהם יכולים לעקוף את המסלול לאוניברסיטה ועדיין להגיע לאותו מקום".

כדי להתמודד עם הבעיה מציעים בן דוד וכץ ליצור מערכת נתונים שתספק שקיפות לגבי תשואה של חוגים ומוסדות. "זה לא מספיק טוב, אבל זה עדיף על כלום, זה בפירוש מהו שיכול לעזור", אומר כץ. בן דוד מוסיף כי "ילד שמסיים תיכון או צבא, שמגיע ממקום שבו הוא לא חשוף לנתונים ולא רואה חדשות, ואומרים לו שיש תואר במשפטים במקום מסוים, אז הוא הולך ללמוד שם כי זה קרוב. הוא יודע שכל אחד צריך תואר כדי להתקדם, אבל לא אומרים לו שמה שחשוב זה הירע, לא התואר".

המכללות מביאות לשילוב חרדים וערבים

אין ספק שיש סטודנטים שהיו שמחים לשנות בדיעבד את תחום הלימוד שלהם או לא ללכת ללמוד כלל כי הלימודים לא סיפקו בשבילם את הפרמיה המצופה. עם זאת, אם נשים בצד את שיקולי התשואה להשכלה, שמשקפים בעיקר את הממוצע, אז ניתן להתמקד באוכלוסיות שעדיין נוכחות מעט מדי באקדמיה – חרדים וערבים. ככלל, יש חשיבות לכאלו שהם דור ראשון להשכלה, גם אם התואר שלהם ברמה נמוכה ולא סיפק להם תשואה מספיקה להשכלה. התרומה נובעת מכך שמעגל ההשכלה נשבר, ויש סיכוי טוב שהילדים שלהם כבר ייהנו מהשכלה איכותית יותר. הבעיה היא שזה רחוק. אחד הדברים שצריך להיזהר מהם הוא החמרה של תנאי הקבלה או פעילות לצמצום מספר הסטודנטים, שלא תרחיק את הצעיר החילוני ממרכז הארץ, אלא את החרדים והערבים שבקושי מגיעים לאקדמיה.

"50% אצלנו הם דור ראשון להשכלה גבוהה, וזה מספק לכל מיני אוכלוסיות אופציה למוביליות חברתית", מספר נשיא מכללת הדסה בירושלים, פרופ' ברטולד פרידלנדר. "יש לנו מערך רחב של מכינות ובאים אלינו הרבה סטודנטים שלא סיימו בגרות או שאין להם את הנתונים הדרושים להשכלה. רוב הסטודנטים שמצליחים במכינות – 70%-80% – נשארים אצלנו למרות שהם לא חייבים. יש לנו מרכז אתגרים בתוך המכללה שפותח את הדלת לכל סטודנט עם בעיות, ואנחנו מנסים לאתר את הסטודנט שיש לו בעיה ולנסות למנוע נשירה. עוברים דרך מרכז אתגרים בין רבע לשליש מהסטודנטים, והנשירה שלנו נמוכה, בין 5% ל-8%", הוא הוסיף. שוש ארד, נשיאת מכללת אחווה ובעבר חברת הוועדה לתכנון ותקצוב של מערכת ההשכלה הגבוהה (ות"ת), אומרת גם היא כי למכללות יש תרומה חשובה: "יש תוכניות בכל מיני מכללות שמיועדות לאנשים מעל גיל מסוים ולאנשים עובדים, שאחרת לא היו מגיעים לאקדמיה. גם הקיום של מכללות בפריפריה – אנשים מאזור קריית שמונה או אנשים מהאזור של מכללת אחווה שבמועצה אזורית באר טוביה לא היו לומדים אם לא היה אותן, זה נותן להן את האפשרות ללמוד. הדבר הכי מרגש הוא שמוצאים בקרבם אנשים מאוד מצליחים, שגם ממשייכים אחר כך לתארים מתקדמים במכללות ובאוניברסיטאות".